

АҲМАД АЪЗАМ

ГЎЗАЛЛИК ҚИРРАЛАРИ

Ҳикоя

Ўзи ғалати кун бўлди. Ҳаво ҳам шунга ўхшаган. Қандайдир дим, бўғилиб кетаётгандек бўласан-у, чуқур нафас оламан десанг, ҳаво бемалол, кўкрагинг тўлади, “Ҳаво етмаяпти-я!”, деб ёзғирмоққа чоғланган одамга алам қилади.

Нима хоҳлаётганингни ўзинг ҳам билмайсан.

Ўзи-ку, одам деган худойим берган ҳар бир кунга шукр қилиб яшаши керак. Кун билан куннинг фарқи йўқ. Лекин бу дунёда Ҳеббимга ўхшаганларга ҳамроҳ бўлсанг, тагин эрталабдан кўзингга чўпдек қадалиб турса, куфрга ботасан... Йўқ, тагин ҳам истиғфор айтаман, тавба дейман, Ҳеббимни менга ака ё ука, ё бир ҳамхона қилиб яратганда куним қандай ўтарди! Ундан ҳам, ўзимни шунақа яратганда борми?! Минг бор тавба қиламан, оллоҳ меҳрибон, раҳмимни еган, шукр, минг бора шукр!

Турибди хишшайиб! Эшикни одамга ўхшаб очса майли. Бу... ширқ этиб тортади-да, тураверади. Забон йўқ. Гапни тиланиб оламиз. Лош долонда, бир кўл эшик тутқичида! Турибди. “Ҳа?” дедим, ёруғ оламни тўсмасанг-чи, дегандай. Қани эди бу дунёда андиша, юз-хотир, муомала деган нарсалар бўлмаса-да, кўнглингда нима кечса, ҳаммасини тилингга чиқарсанг! “Ҳў-ўв! Фалон-писмадон!.. Туркингга сени!” деб бошласанг. Начора, бу ҳам одам боласи, ўзи одам бўлмаса ҳам, бир бечора муштипар шуни одам бўлади деб умид билан тукқан. Айтдим-ку, бунда тил-забон йўқ, сувга чўкиб ўлаётган бўлса ҳам, хишшайиб қараб тураверади, ёрдам кераклигини ўзингиз фаҳм қиласиз. “Менинг олдимга”, дейди. Эй, ҳей, гапини қаранг! Ўзидан ҳам чала. Одам боласи тушунадими? Биз-ку, қаргадан ошнанг бўлса, емишинг... дегандай, ўрганиб кетганмиз. “Сизнинг олдингизгами?”, деб жўрттага анқовсирайман. “Сиздан бошқа ҳамма тушган” эмиш. Худди менга олдин тайинлаб қўйгандек.

Башарасидан маълум, бир амал теккан бунга.

Бўғилмайсанми шундан кейин. Ўзини кўрсанг зарданг қайнайди-ю, гапини эшитгандан кейин айниқса... Бўғиласан, ҳаммага етган ҳаво сенга етмайдигандек бўлади. Ҳавога тўйсанг ҳам, тўймасанг ҳам алам қилади.

Ўзи ҳаётга бир мартагина келасан, шунда ҳам Ҳеббимга ўхшаган нокасга ёзғириб ўтасан – ботиб кетади-да одамга. Бўлмаса, кунда нима айб, худонинг ҳаммишагидек карами кенг бир куни... Ҳеббимга ўхшаганлар кенг дунёни кўзингга тор қилиб юборади-да. Мана, деразадан қарасанг, одамлар бемалол,

эмин-эркин яшаб юрибди-ку, ишга келишади, уйга боришади, кўчаларда юришади, бир-бирлари билан ширин суҳбат куришади, чақ-чақ қилишади... Сен эса эрталабдан Ҳеббимнинг турқиға рўпара бўласан!

Менинг айтганларимга ҳам кўп ишонаверманг-ку, шу бўғилсам, енгил тортаманми деб атай ошираман, ёмон кўрганамга ёлғонни атай ёпиштириб ташлайман, тухматдан ҳам қайтмайман баъзан. Лекин ичимда. Биров ҳисоб сўрамайди-ку, тўғрими? Бўлмаса, айтдим-ку. Ҳеббим ҳам худойим яратган бир жонзот, елканинг устида бир пўстакалла, пўстаканинг тагида йилтир иккита тешик... Лекин бунинг қилиқларига сира чидаб бўлмайди-да!

Ўзи оти асли Бегимқул бўлган, хужжатида “қул”ини ёзишмаган. Мен уйқаштириб Ҳеббим дейман, ичимда албатта; кўпчилик Ҳайкал дейди. Ростдан, бетаъсир – минг уриш, минг сўк, парвоси йўк, хишшайиб тураверади. Кўзи йилтиллашини айтмаса, нималигини билиб бўлмайди. Ғайрат ака бир куни: “Буни бундай деманглар, хайкал зўр одамларга қўйилади, бу нима – постамент, тамал тоши. Устига нима қўйманг – фарқи йўк, миқ этмай кўтариб тураверади”, деди. Ботир ўшанда: “Унда, эшак экан-да”, деди. Лекин лақаби ўзгармай қолаверди.

Ғайрат ака шунақа топиб гапирди, доим унинг калласига беш кетиб юрардим, бир воқеа ўтди-ю, шу билан гапини унча ёқтирмайдиган, ҳатто гашланадиган бўлдим.

Бир куни йўк ердан Ҳожиқул Ҳеббим билан уришиб қолди. Ҳеббим, фаросатдан худо қисган, бир мундайроқ гап қилувди. Ҳожиқулнинг ҳамиятига тегиб кетди. Шу ҳам одамми, нимасидан хафа бўламан, деб хай берса-ку, олам гулистон, лекин чумолини гапирсанг ўзига олиб, бастини ростлайдиган Ҳожиқулдан ўтиб тушди. Бир сапчиб Ҳеббимнинг олдиға борди-да: “Сен хайкални... онангни... Чавақлаб ташлайман лекин!” деб бақирди. Бир кўлини орқа чўнтағига ҳам юборди-ёв шунда. Қалтирашидан, пичоғи бўлса, яна аччиқ устида бир нарса қилмасин деб ажратишга интилган эдим. Ғайрат ака енгимдан тортиб, қулоғимга секин: “Эчки билан хўкизнинг урушидан зўр томоша чиқармикан”, деди Енгимни бу кўлим билан тортиб олдим, лекин ораға тушмадим. Қараб туравердим: Ҳожиқул титрабқакшаб бақиради, Ҳеббим ўша-ўша, хишшаяди. Менга эса Ғайрат аканинг тиржайиши ўтиб тушди. Ҳожиқулдан жаҳлим чикди. Кўлингдан келмайдиганни нима қиламан бақириб? Одам ҳам ўзини шунча хўрлатадими? Очиғи, худонинг ўзи кечирсин, Ҳожиқулнинг Ғайрат акаға қасдмақасд Ҳеббимни чавақлаб ташлашини ҳам истадим лекин.

Мен ҳамма нарсаға баҳо берадиган ва ҳамма нарсада ўзини ҳақ деб биладиган одамларни, балки ўзим ҳам шундайдирман, азалдан ёмон кўраман. Ғайрат ака бир кўрсин эди “Одамнинг табиатида йиртқичлик бор, у ов қилиб, хайвонларни ўлдириб туриши керак, хусури қонмаса, қонида тажовуз тўпланиб қолади. Урушларнинг олдини олиш йўли шу” деган гапига исботни! Шу одамға хайронман лекин: нима гап бўлса албатта битта назария

тўқийди! “Дўқ уриш инсон қонида қадимқадимдан сақланиб келаётган хайвониятнинг инъикоси”, дейди масалан.

Сал ўтказиб тушдим. Ғайрат ака, Ботир, Сафарниёз ака, Ҳожиқул билан мен бўлдик. Буларнинг авзоидан билдимки, Ҳеббим домладан топширик олган, лекин нима топшириқлигини айтганича йўқ, мени кутган, ҳамма унинг оғзига маҳтал. У менинг кўришиб-сўрашиб бўлишимга ҳам тоқат қилди, кейин худди биз гала бўлиб ҳозир бировнинг томорқасига кириб кетамиз-у, у қайтараётгандек, “Хо-ош”, деди. “Ҳайкал олиб келамиз” экан. Ботир пик кулди-ю, дарров оғзини йиғиштириб, “Нима билан?” деб сўради. “Трамвайда”, деди Ҳеббим. Ғайрат ака илжайиб: “А, трамвайдан бу ёғига-чи?” деб суриштирди. Сафарниёз ака бир пасда росмана дардмандга айланиб, афтини тириштирди: “Бирга боришим мумкин, лекин юк кўтариш менга мумкин эмас”, деди. “Ош мумкин-а?”, деди Ботир. Ҳожиқул бутун юк бир ўзига қолаётгандек зорланиб: “Ҳовлида аравағалтак бор-ку” деди. Ботир: “Шунча одам, кўтаролмаймизми-я!”, деди. Ғайрат ака яна аччиқ илжайди: “Ҳайкал – санъат асари, уни аравағалтакка солиб, балого қолмайлик”, деди. Ботир ирғиб турди-да, бу кўлига кўринмас кепка олиб, у кўлини кўринмас уфққа чўзиб, Ленин бўлиб берди. Ҳожиқулнинг ранги бўзарди, Сафарниёз ака уришиб берди: “Бунақа маймунликка, биласизми, неча йил беради?”. “Ленин маймунми?” деди Ботир. Сафарниёз ака тилини чўкилатди. Ҳожиқулга жон кириб: “Битта ўзи кетса ҳам майли эди, бу ҳаммамизни...”, деди. Ботир чўчиди-ю, лекин хўрозлик қилди: “Бориб айтинг, Алиев қилди, мен кўшилмадим, деб”. Ғайрат акага худо берди: “Нега индамай қараб турдингиз, бари бир, иштирокчисиз, дейишади. Ана, политехда ўн беш киши битта ҳазил учун кетди. Еткизганни ҳам тортиб кетишибди, ўзи бошлади деб”. Шундан кейин ҳамма бирдан жимиди. Боядан бери навбат тегмай турувди, ниҳоят сўрамоқчи бўлган гапимни сўрадим: “Хўш, обкеладиганимиз қанақа ҳайкал ўзи?” Бирдан Ҳеббимга савол ёғилди: “Кимнинг ҳайкали?” “Каттами?” “Ҳайкалми, бюстми?” “Қаердан олиб келиш керак?”

Ҳеббим жим.

Сафарниёз ака: “Лениннинг ҳайкали-да, бошқа кимники бўларди”, деди. Шунда Ботир: “Бор-у бизда Ленин. Яна биттасини ...ми”, деб юборса бўладими? “Ҳий-й!” деди Сафарниёз ака кўзи пешонасига чиқиб. Ҳожиқулнинг ранги қочиб, юпқа лаблари ўз-ўзидан пирпираб қолди. Ғайрат аканинг кўзойнаги йилт этди-да, кўзини ёпди. Ботирнинг сўқиниши баралла эди, лекин ваҳимадан эшитмаганга олдик, ўзининг ҳам кўзлари ғилтиллаб кетди. Агар Ҳеббимнинг хануз ўша-ўша ишшайишини айтмасак. Айтдим-ку бошда, бунинг нималигини билиб бўлмайди, деб.

Яна жимлик қўл келиб, Ҳеббимга дона-дона: “Айтинг, домла қаердан кимнинг қанақа ҳайкалини обкеласиз, дедилар. Гапиринг”, дедим. Сизга айтмабман, жаҳлим чикса ё бирон нарсадан бошим қотса, гапимни, айникса

саволни дона-дона чертиб айтаман. Ўзим ҳайронман шу одатимга, адашиб кетмай дейманми...

Буни қаранг, билмас экан! Домла эрталаб кираверишда унга: “Тўрт-бештанг бориб ҳайкални олиб келасизлар”, дебди. Бор гап шу, бошқасини билмас эмиш. Трамвайни ўз калласи билан топибди, жониворнинг ишлаганини қаранг! “Билмийман, лекин борамиз. Мен хўп, деганман, ким бормаса, бормади, деб домлага айтаман”, дейди яна. Айтмади бу, бир марта айтган ҳам.

Бизда бир Ҳаким ака деган ишларди. Ўзи ёмон одам эмас, лекин кимнинг олдига кимлар келиши билан жуда қизиқар, айниқса қизу жувонни кўздан қочирмасди. Худди мутахассислиги шунданми дейсиз. Билмадим, кўрганми ё тўкиб чиқарганми, бир куни: “Домла котоба чой узатганда пиёлани мана бундоқ қилиб олади”, деб домланинг шу аснода Холиданинг тирсагидан билагигача қандай силаб қўйишини кўрсатиб бизни кулдирди. Лекин Ҳеббим кулмади. “Бу билан нима демоқчисиз?”, деди. Ҳаким ака биз кулганга маст, Ҳеббимга қараб: “Э-э укам, домламиз ҳам эркак, чиройли-чиройли қизларни териб юради, демоқчиман”, деди. Ҳеббимнинг туси ўзгармади, лекин кўзлари йилтилагандек бўлди: “Тухмат! Мен буни бундай қўймайман”, деди. Ҳаким ака, жа унақа юраги ботир эмасди, лекин Ҳеббимни жини суймаганигами, ишқилиб: “Қўйманг! Сизни эркак деб тухмат қилди, деб ўзларига кириб айтинг!”, деб тишини гиззилатиб қолди. Ҳеббим: “Айтаман ҳам!”, деди. Биз айтдиқўйди-да деб ўйлабмиз, чиқиб кетганига эътибор ҳам бермабмиз. Ҳали тарқалганимиз йўқ, Холида телефон қилди, Ҳаким акани домла чақиряпти, деди. Ботир: “Ух, Ҳайкал бориб айтган, шоҳим, сизни эркак деб тухмат қилди, деган”, деб ҳазиллашди. Ҳаммамиз кулдик. Хаёлимизга ҳеч нарса келгани йўқ. Мен чой қўйдим, ҳали шиша банкадаги сув вижиллаганча йўқ эди, Ҳаким ака қийшиқ илжайиб қайтиб келди. Фақат Сафарниёз ака: “Ҳа?”, деди, сезгир одам-да. Ҳаким ака бошини ғалати чайқади: “Домла менга янги лавозим очмоқчиман, шу ўринга сиз жуда бопсиз, десалар, эплай оламанмикан, депман, жуда эплайсиз, дедилар, мен ҳам майли, сиз нима десангиз шу-да депман. Рози бўлишдан олдин қанақа лавозим деб сўрамайсизми, дедилар. Мен аҳмоқ сўрабман ҳам. Менга ҳарам оғаси бўласиз, нечтасининг билагини силаганимни санаб юрасиз, дедилар”. Бунақа пайтда ишонасизми, одамнинг калласига ҳеч нарса келмай қолар экан. Лаҳзада етим бўлдик, Худди бошимизга ногаҳон ажал келгандек. Нукул бир-биримизга жовдираймиз. Ажалнинг ўқи ҳам бунча бефаҳм бўлмас. Худди отамизни бир телба ўлдириб қўйгандек. Телбага нима ҳам дейсан!? Нега ўлдирдинг, деб сўрасанг, ўлдираман, деб олдиндан айтдим-ку, деб турса. “Айтаман, дедим-ку сизларга. Айтдим-да. Мен тўппа-тўғри одамман”, дебди.

Кўрдингизми унинг қандай тўппа-тўғрилигини!

Бир ойча у билан гаплашмай юрдик, лекин бир жойда ишлагандан кейин юз юзга, кўз кўзга тушади, хишшайиб қўлини чўзиб турса, қандай

кайтарасан, бир тескари қарайсан, икки тескари... Кейин... бу ўртада Ҳаким ака ҳам ишдан бўшаб кетди.

Ҳеббимга ҳатто ноқулай ҳам бўлгани йўқ.

“Ўв, бўлмаса, бориб домладан анигини сўраб келинг”, десак, бунга ҳам йўқ дейди. Домла шуни ҳам эплломадингми, деса, қанақа одам бўлар эмиш. Одам! Шу-я?!

Тортишдик, калламизга жўяли фикр келмади. Бу тўнка-ку маълум: бормади булар, мен нима қилолардим, деб тураверади. Ҳар биримиз ўзимизча шуни ўйладикми, кўп тортишмай, оғзимдан илиниб, домлага мен борадиган бўлдим. Кўчада ғижиллашиб туравермаймиз-ку.

Долонда бораётиб, менга айтмай домланинг олдига кирибсиз деб ёзғириб юрмасин, деган андиша билан Аҳмаджон аканинг хонасига бош сукдим, у Холидага суқланиб қараб ўтирган экан, сал ранги қочиб нима гаплигини сўради. Мен тушунтирдим. Пешанаси тиришиб кетди. “Менга индамадилар, сизларга айтган бўлсалар, албатта, бориш керак”, деди. “Бориш керак, лекин қаёққа? Шуни билмаяпмиз-да. Домладан сўраб беринг”, дедим. Аҳмаджон ака ўрнидан туриб кетди. “Илмий котиб завхозми сизларга – нима бўлса мени рўпара қиласизлар. Билмайман мен, лекин борасизлар” деди. “Бўпти, суҳбатингизни бузманг, ўзим сўрайман” деб эшикни ёпаётсам, Холидачаси нима дейди денг! – “Домла академияга кетдила-а!” Шуни олдиндан айтса бўлмасмиди?

Э-э, бор-э, менга нима, деб чиқаётган эдим, долонда Шермат учради. Рассом – ҳайкал-пайкал қаерда бўлишини шу билади.

“Комбинат иккита, - деди у. - Қайсиси?”

Ўзим билмаган нарсани бунга қандай тушунтираман. Шартта кўлтиғидан олиб ташқарига, ҳалиям Ҳеббимга қараб тумшайиб турган шерикларим олдига судрадим.

Гапни бир жойга қўя олмаганимиздан, иккаласига ҳам борадиган бўлдик. Ҳайкалнинг пири ўзинг, домла шуни билиб, энг зўрини Шермат танлайди, ўзи бошчи бўлиб борсин, деганлар, деб алдаб Шерматни ҳам кўшиб олдик. Шермат унча ишонмади-ю, лекин биз билан трамвайга чиқди. Биринчисига бордик. Шермат билар экан, тўппа-тўғри ховлисига бостириб кирдик.

Ҳайкал деганининг макони шу ер экан. Саноғи йўқ, Одамдан отгача, кийикдан кучуккача – ҳаммасидан бор. Не-не виқорли улуғлар бу ерда ағнаб ётибди. Битта Лениннинг ўзидан эллиги бор-ов. Йигирматачаси калланинг ўзи. От минган, гимнастёркали комиссарларми, Фрунземи, булар ҳам бир ўн бештача. Спортчилар, колхозчилар, шахтёрларми-эй... Хуллас, ҳаммаёқ ҳайкал. Жуда катталари ҳам бор, лекин булар бўлак-бўлак, оёғи, бели, боши алоҳида, ҳар ёқда тумтарақай ётибди. “Буларни бир-бирига кийиштиришади”, деди Шермат. Сафарниёз ака анча таъсирланди: “Кийдиришгунча одам кўзидан панароққа қўйишмайдами? Ҳар ҳолда санъат

асари, жудаям ёмон кўринар экан. Одамнинг кўнглига ҳар хаёл келади-я”, деди. Шермат сал энсаси қотиб: “Ҳаммаёғи девор билан ўралган, яна қанақа пана жой керак. Кейин, нима бўпти, катта ҳайкаллар шундай бўлак-бўлак тайёрланади”, деди, Ҳожиқул эса: “Салобати йўқолиб қолар экан”, деди. “Айримларга нима, - деди Ғайрат ака, - бир тошнинг устига яна биттасини кўнқайтириб қўйса, ўшанга ҳам сажда қилаверади”. Ҳеббимга қараб турибман, бўйни жиқ-жиқ терга ботган, лекин Ғайрат аканинг гапини тушунмасликка олди. “Буларнинг ҳаммаси буюртма, ҳали катталари катта-катта майдонларга, кичиклари колхоз-совхозларга ўрнатилади”, деб тушунтирди Шермат.

Офтоб кўзга уради, иссиқ, шу ҳавода мижинг-мижинг тортишиб юравердик. Биздан бошқа ҳеч ким йўқ. Буларни ўғирлаб кетишмасмикан, деб ўйладим-да, кейин олиб бориб қаерга бекитиқча ўрнатади, дедим.

Бир жойда жуда каттасининг бўлаклари ётган экан, этикнинг ўзи қайрағочдай баҳайбат, елканинг ўзи супадай, ўртасида ўпқондай ўйиқ, каллани шу ерга кийиштиришса керак-да. Кўкракдаги тугманинг ўзи рапидадек. Баҳайбат нарса бўлак-бўлак ётибди-ю, ҳаммасининг нимасидир таниш. Шунинг учунми, арқон билан пешанасининг таги, кўзининг устидан, кейин буруннинг остидан, яна иякнинг тагидан сириб боғланган улкан каллани кўрибоқ бу кимнинг бўлаклари эканини билдик – Ленин. Каллаки, маҳалланинг иккита дошқозони бир-бирига қопланган, ундан ҳам катта, жуда катта! Калла дегани, ҳайкалники бўлса ҳам, елкада туриши керак шекилли, ерда бир ўзи турса, ҳақиқатан ҳам одамга жуда ёмон таъсир қилар экан. Қўрқинчли. Яна уч жойидан сирмалган арқонларнинг учи унинг қоқ тепаси – тепакалнинг ўртасидан ўйилган тешиқдан чиқарилган, буни кўрган одамнинг миясига минг хаёл келади. “Воҳ, Сафарниёз, ёзсангиз бўлди, аниқ қамашади лекин”, деб ҳазиллашди Ғайрат ака. Ботир: “Мияси моғорламасин, шамол кириб турсин, дейишган-да”, деб қитмирлик қилди. Ҳожиқул жаҳли чиқиб: “Сиз жонингиздан тўйган бўлсангиз, бошқалар шундай эмасдир”, деди. Шу аснода Ҳеббим: “Ана шу калланинг ўртасидаги тешиқдан чиққан арқонларни кранга илдиради, кран билан катта машинага ортишади”, деб билағонлик қилди. Ғайрат ака бунга энди ақли етгандек “Э-э... шунақами” деб чўзди. Ҳеббим шунда яна бир доно гап айтди: “Каллани елкага кийдиргандан кейин арқонни ечиб олиб, тешигини суваб қўйишади”, деди! Э-э, шу ақлни берган отангга раҳмат, дедим ичимда.

Хўб айландик, нимага келганимиз ҳам эсдан чиқа-ёзган эди, майдоннинг охиридаги баланд чинор тагида бир одам қопқора лойга беланиб, куймаланиб турган экан, ёнига бордик. Одам бўйидан анча баланд, қаддини тик тутиб, бир қўли билан соқолини тутамлаганча ўйга чўмган саллали одамнинг ҳайкали, Форобийми, Берунийми, Ибн Синоми, ишқилиб, шарқ алломаси. Катта ҳайкалнинг олдида кичкинаси, бўйи бир газча келар, шунга қараб каттасини ишляпти экан, Эгасига салом бердик-да, томоша қилишга тушдик. Бизга роса қизиқ-да, ҳайкалтарошнинг ишини кўрмаганмиз. Ғайрат ака ҳайкалнинг айланиб томоша қилди, офтоб томондан, тескарисидан

каради, узокдан туриб, иягини ушлаб тикилди. “Мана, қаранг, ҳайкал чизиклар гармониясига қурилади, сиз буни тушунишингиз керак”, деди менга худди икковимиздан бошқа ҳеч кимнинг бунга ақли етмайдиган алфозда. “Салла ўрамидаги чизикларни қаранг, пешанадаги ажинларга уйғун, улар ўз навбатида соқолдаги чизикларга, соқолдагиларга қўлга, қўл эса тирсак билан яхтакнинг бўртмаларига уланиб, тикка оёққа тушган, пойафзалнинг учлигини кўраяпсизми, ҳаммасини бир-бирига боғлиқ - тепадан – бошдан оёққа – пастга тик шаршарадек қуйилиб тушган тошқин фикр!” Ғайрат ака ўзи топган гапларга ўзи жўшиб кетди.: “Энди пастдан қаранг: тепага интилган шиддат! Исён – фикрнинг исёни! Бу аср қоқоқлигига қарши кўтарилган фикрга қўйилган ҳайкал.”

Охирги гапни бошқалар ҳам эшитди. Ботир ожизланиб, ҳавас билан қараб қўйди. Ҳожиқулнинг энсаси қотгани аниқ билинди. Сафарниёз ака шунчаки маъқуллаб бош ирғади, у чарчаган, чанқаган, устига устак, уйқуси ҳам келаётган эди. Шермат, таниш экан, аллақачон ҳайкалтарош билан суҳбатга киришиб, нима масалада келганимизни тушунтириб ётган эди, бўлмаса, Ғайрат аканинг гапи учун менга “Ким қайдаги қуруқлар билан ошначилик қиласиз-да”, таъна қиларди. Фақат Ҳеббим ишшайиб: “Фикрга ҳайкал қўйиладими-я, бу Берунийнинг ҳайкали-ку”, деди.

Ҳайкалтарош шу иссиққа қарамай бошига бўғирсоқдай қилиб берет кўндирган дароз, бети бужур бир одам, балонинг ўқи экан, гапимизни тушуниши билан: “Сизларни хужжатсиз, рухсатномасиз қайси аҳмоқ юборди ўзи?!”, деди. Ҳеббим даррор ўзига келди: “Аҳмоқ деманг! Бизни домла юбордилар”, деди. “Нима, домла сени ҳайкал олиб кел, деб юбордимми?”, деди ҳайкалтарош. “Ҳа”, деди Ҳеббим. Ҳайкалтарошнинг аччиғи келди: “Хўп, мана ўша ҳайкал. Елкангга ортиб кетавер”, деди. Ҳеббимнинг шунда башарасини кўрсангиз, “Бу ҳали қуримаган-ку, эзилиб кетмайдими?” дейди! Бу тўнкага шунча гап етиб боргани йўқ, ҳали ҳам бўлса бир амаллаб олиб кетиш пайида, Ҳайкалтарош ҳали ҳам вазмин одам экан, Ҳеббимга эмас, бизга тушунтирди: “Кеча домла билан кўришувдик, конференция олдидан иштирокчиларга Берунийингизни бир кўрсатсак, дедилар, мен, майли, иш тугасин, макетини берарман, дедим. Лекин эрта ё индин одам юборинг деганим йўқ. Тугатай, кейин бераман, деганман”. “Э-э, буниси кичкина-ю, конференцияга каттасини қўйиш керак-да. Буни обкетмаймиз”, деб Ҳеббим баттар ҳайкалтарошнинг энсасини қотирди.

Ҳеббимнинг ҳамишаги тўнкалигимиз ё домла тушунмаганми, хуллас, бекорга келган эканмиз, бекорга қайтпмиз. Ҳаммамиз мулзам, эзилган, бир аҳмоққа эргашиб аҳмоқ бўлганимиздан ўзимиз ҳам хуноб. Айтдим-ку, уни сўккандан ҳам, уришгандан ҳам фойда йўқ. Қон бўлганингиз зиёда.

Яна трамвайга чиқдик. Фақат мен эмас, бошқалар ҳам чарчаган, бировнинг бировга гапиргиси йўқ. Нима учундир ҳамма нарса барибир, ҳафсала ўлди, трамвайда тик турган бўлсам, шу туришимда, шу қарахт қўйимда шаҳар оралаб кўчадан эмас, худди дунёдан ўтиб кетаётгандайман.

Ростдан, тик турибман, шерикларим тик турибди, қийналиб йилтираётган дарахтлар, пардадек осилиб қолган кўкимтир тутун – ҳаммаси минг йил шундай туради-ю, лекин ўзинг бу дунёга ҳозир трамвайда келиб, унинг деразасидан қараб... ўтиб бораётгандайсан. Уйинг, ота-онанг, ишхонанг, севганинг – фақат хаёлингда бўлган, ўзинг тўқиб чиқарган уйдирмага ўхшаб қоларкан. Карахт бир донолик, фақат ич-ичингда бир афсус, ўзингга бир ачиниш...

Ҳеббим ҳам қандайдир чўкиб қолган, ўзича бир нарсаларни ўйлапти, фил миясига хижолатга ўхшаган фикрлар келган шекилли, бошини баланд кўтарган бўлса ҳам, жовдиранқираб қарайди. Сафарниёз ака, боши эгик, кўзлари очик, мудрайди. Ҳожиқулнинг тишга қараган кўзлари қотиб қолган, маънисиз. Ботир ҳаммамизга бир-бир илинж билан кўз ташлайди, лекин сўз қотишга ботинмайди. Шермат алланечук чорасиз кўринади, кап-катта йигит худди етимга ўхшайди шу тобда. Ўттизга борган, оилалик, йўлини топган йигит етим бўлса нима қилибди, деган ўй келмайди одамга.

Жуда ториқиб кетдим. Одамнинг умри шундай ўтиб кетса, эртага майдонда савлат тўкиб турадиган ҳайкалнинг бошини жойига ўрнатиш учун албатта тепасидан ўйишса, кейин сувашса, мудом шу институтда, шу одамларнинг орасида ишласам, шундай яшайверсам, бир-бирига тўғри келмайдиган ўйлар келади калламга. Бу ёғи шу-да энди, дейман, шу гапни ҳам хаёлимда жуда эринчоқлик билан айтаман, худди фикрларим ҳам бу иссиқда эриб бораётгандай.

Трамвай бўлса юлқинади, лопиллайди, бир қўлимиз билан тутқичга осилиб, биз ҳам чайқалиб кетяпмиз.

Трамвай бекатда тўхтади, яна юрди, одам тушди, кирди ва шу вақти... бир қизил, йўқ, алвон, йўқ-йўқ, қирмизи... ловуллаб турган кўйлақда бир қиз трамвайни ёндириб чиқди. Ҳамма ёқ қизил, алвон, қирмизи яшнаб кетди. Худди бир меҳрибон одам “Ҳе нодон, ўзингга қамалиб олмай, атрофга ҳам бир қара!” деб қоқ пешонамга, икки қошимнинг ўртасига қарсиллатиб туширгандек, кўзимга олов урилди. Бирдан дунё ўзгариб кетди-да. Э-э, бу қиз эмас, билмайман, бир гув этган алангами, жинсми, фариштами, ишқилиб, қараб туриб бўлмайди, кўз чидамайди, ҳали юзини, ўзини тузукроқ кўрмай, биляпманки, жуда гўзал, сўлим, сулув, дилбар, таърифга тил айланмайди. Яна нима десам? Одам бидирлаб қолади! Сўзнинг ранги ўчади таърифига. Бу гўзал шу пайтгача қаерда бўлган, ердами, қандай маконда, нима еб катта бўлган экан, бизга ўхшаб нон-чой биланми, ота-онаси занжабилми ё бошқа бир анвои мевалар бериб ўстирганми... умуман бу ўзи онадан туғилганми ё... шу ҳам бирор йигитни яхши кўрармикан... ичимдан бир оҳ келди, одам боласи ҳам шунчалар бўладими, ўзингиз айтинг, шунчалар бўладими, деб бақирдим-ов ичимда. Парпираб турарди-да ўзи ҳам!

Унга қараган одам нега гавдам қийшиқ, нега кўзларим чакнаб турмайди, нега бундай пачоқ қилиб яратилганман, деб ўз-ўзидан ўксиниб кетади, қарай олмайди, эй-й, нега мен эзилиб юрибман-а, ахир, ҳаёт мен яшагандан

мутлақо бошқача экан-ку, бу дунёда бахтиёрлар бор-ку, мен нега бундайман, деб ўзига қарши исён кўтаргиси келади.

Кўйинг-чи, мен шу тобда дунёни тамом унутиб, мана шу қизга асир эдим, фақат мен эмас, темир трамвай шу қизни деб юраётган, бундаги одамлар ҳам шу қиз айтгани учун худди шу йўлдан бораётган эдилар.

Сафарниёз ака “Ҳий-й””, деб юборди.

Бошқа шерикларимга қарадим. Ғайрат ака, калласи жойида турмайди, бир қизга, бир-бир бизга қарайди, кўзойнаги йилт-йилт чакнайди, илжайиши худди бетига ёпишиб қолган расмдек липиллайди, Шерматнинг оғзи ним очик, тишлари йилтирайди, кўзлари секин ёнган; қизнинг ҳар бир аъзосини: юзи, сочи, елкалари, кўкраklarини, оёқларини бир-бир ушлаб кўраётганга ўхшайди, ҳатто мўйловигача диккайиб қолган. Ҳожикулнинг эса кўзи сал ғилайланиб қолган.

Ў, Ҳеббимни кўриш эсдан чиқаёзибди: у бир-бир бизга, бир қизга қарайди, хишшайишида қандайдир, гўё: “Ҳех, буларга жон кириб қолганини кара!” дегандай одамни пастга урадиган ғалати бир завқ бор.

Сафарниёз ака секин енгимдан тортиб, оғзини қулоғимга олиб келди-да: “Ҳамма ишингни ташлаб кетсанг-да шу қизнинг орқасидан... Э-э, яшайсан, яшайсан, бир яшайсан-да...” деб кўл силтади.

Ҳожикул бу гапни эшитган экан: “Орқасидан боринг, панароққа ўтгандан кейин, нархини айтади”, деди қизга етишни хаёлига ҳам келтиролмайдиган бир алам билан.

“Нима бўлганда ҳам сизга кўнмайди”, деб рашкланди Шермат.

Ҳожикул хунук илжайди: “Кўнади, бунақалар фақат пулга юрсин-да”, деди.

Сафарниёз ака: “Э-э кўйинглар шунақа гапларни. Шундай чиройли қиз, гулдай очилиб турибди”, деди ҳасрат билан.

“Очилгани билан, бари бир, биров узади, аллақачон узган ҳам. Қаранг, ака, анча кўрилган, бўлмаса бунча етилмайди”, деди Шермат.

“Кўзини қаранг, ейман, дейди”, деди Ҳожикул.

“Шермат, ука, сиз рассомсиз-ку, гўзалликни тушунасиз, қаранг, қандай чиройли! Нима ишингиз бор, бузукми, йўқми, сизларники эмас-ку. Қаранг, кўзингиз дам олсин, кўнглингиз қувнасин, одамлар кўрсин, кўриб роҳат қилсин, деб яратилганку бу гўзаллик. Боши бўм-бўш хайкалга ҳам сиғинамиз-ку,” деди Сафарниёз ака хафа бўлиб.

Шермат яна бир нарса демоқчи эди, Ғайрат ака орага суқилди: “Нимани тортишяпсизлар? Шу... гўзалми? Гўзаллик нима эканини биласизларми ўзи? Сип-силлиқ бу, ҳамма ёғи ширғай, нигоҳингиз тойиб кетади. Гўзалликда қирра бўлади, тушунасизми, қирра, кўзингиз шу қирраларда тўхтайди, шу тўхтамларда фикр пайдо бўлади. Бу қиз қанақа – ҳамма жойида одамнинг кўзи сирғАлиб кетади, бирон нарсани ушлаб бўлмайди, бўм-бўш. Сизларга

хам ҳайронман”, деди. Бу гапдан кейин ҳамма жимиб қолди. Нимагадир жуда гашим келди: “Хўп, майли, сизнингча бўлсин, қизнинг ҳалиги... қирраси йўқ, лекин, айтинг, қирралиги қанақа бўлади? Битта мисол келтиринг, чиройли киноюлдузлардан бўлса ҳам”, дедим. Ғайрат ака аввал бошини чайқади-да, кейин “Киноюлдузлардан?! Бўёғ-у уларнинг ҳамма ёғи, қирра нима қилади?”, деб калта кулди. Жуда жаҳлим чиқди: “Бунга ҳам хўп. Сиз айтган қирралик гўзалга Дилором мисол бўладими?”, дедим. Дилором узун бўйли, коксуяк, инжик, захар, кўп китоб титкилайди, лекин ўқигани юқмайди. “Ҳайронман, шу буржуа олимлари нега доим тескари хулоса қилишади-я”, деб юради, негадир Ғайрат ака шундай калласи бўлиб, у билан яқин, ғудинг-ғудинг суҳбат қуради, мақолалари балодай чиқади, ҳамма устидан Ғайрат ака қараб беради, дейди, мен, очиги, аниқ бир гап айтолмайман, шу қариқизнинг ақлхонасида тайинли илм бўлишига ҳам ишонмайман, агар ҳам баъзи шоирларга ўхшаб, ярим кечаси ичиб олганда илҳоми келиб қолмаса. Саволимга келсак, Ғайрат акага ботиб кетди, кутганимдек менга қараб “сен билан тенг бўлдимми-я” деган маънода бир тиржайди-ю, терс бурилди, Ботир биқинимга туртди, биламан – исиди “Маладес!” деди.

Бу орада Сафарниёз ака бошини тебратиб, “Ўй! Ўй!”, деб инграгани, яна бирон касали тутди, деб қараб қолдим. У завқини шунақа билдираётган экан. Э аттанг, Ғайрат ака билан манжашиб, Сафарниёз аканинг ўй-бўйига алаҳсиганимда қиз аллақачон олдинги эшикка етиб олган, тушишга шайланиб турган экан, трамвай тўхташи билан тушдию кетди. Ерда одам сийрак эди, одамлар орасида у баландгина адил қомат, қизил куйлақда, хипчагина қаддидаги ҳар бир бўртган жойи худди кулол дастгоҳда меҳр билан юмалоқлагандек бежирим кетиб боряпти, дод деворинг келади.

Шу пайти Сафарниёз ака: “Э ўтирмайман сизлар билан, нима яхши нарса бўлса бўлғаб ташлайсизлар! Одам эмассизлар-да шу”, деб ўрнидан кўзғалаётган эди, Ботир елкасидан босди: “Одам эмасмиз, деб айтинг, ака, сўлакайини оқизган биринчи ўзингиз-ку, биздан авло жойингиз йўқ. Нима, нарёқдагилар унга қарамадим, бир қаранг, уларнинг ҳам калласи ўша ёққа бурилган”, деди. Сафарниёз ака елкасидан унинг қўлини олиб ташлади-ю, жойидан турмади.

Трамвайчи темирини кўтариб тушди. Қиз секин бир-бир босиб кетаётган эди, трамвайдагиларнинг кўзи ўша томонда, назаримда, ҳамма лол.

Ана шу пайти Ҳеббим гапга кирди. Ҳеббим ғаламис бир гапни айтди, негадир тирик жонга ўхшаб, кўзларига бир маъно кириб гапирди: “Зўр, зўр, дейсизлар. Феҳ-ҳ! Ҳаммаси –хотину қизнинг пошшоси ҳам... ўша ишнинг гадоси... Ўша пайтда ҳаммаси бир гўр бўлади. Ҳеббим гапини тугатмай, бирдан хингил-хингил қилди. Ҳали унинг нимани тасаввур қилишига ақлимиз етганича йўқ, хунук бўлса ҳам, ишқилиб, кулишни билан экан-эй, деб ғалати бўлиб турибмиз, Ғайрат ака, кейин тан олдим, бари бир, содаллиги бор, умуман, ёмон одам эмас, “Тушунмадим, Бегимбой, ўша ишингиз нима ўзи” деб чин кўнгилдан сўради.

Ҳеббим шунда... қиздан кўзини олиб, бизга қаради, гўзалларнинг кетворгани ҳам, бари бир, нима қилишини айтди! “Қойилми!” дегандек яна хингиллади. Шунда кўзимга унинг шу хингиллаши суюқ бир нарсага ўхшаб ялпоқ бетига ёйилиб кетди, ўлай агар, кўзимга шундай кўринди.

Бирдан юрагим эзилди, узоклаётган қиз худди уни Ҳеббим булғалагандек, энди мумсик, хунук кўриниб кетди.

“Э-э... одам эмас экансиз!” деди Шермат.

Ғайрат бир гап айтмоқчи бўлди-ю, гапи оғзига тикилди, жирканган кўйи қотди.

Сафарниёз ака сапчиб туриб, нари кетди, ўша ёқдан туриб, суф сенларга дегандек кўл силтади.

Ботир Ҳеббимга тик қараб: “Одам сасимасин экан, ёмон бўларкан!”, деди.

Ҳожикул унга унсиз жўр бўлиб, бош ирғади-ю, негадир жовдираб менга қараб кўйди, кўзимнинг қирида илғадим буни.

Ҳеббим ҳаммамизни уриб ташлагандек яйраб хингиллайди. Шу туришига қараб турганимда калламга ярқ этиб бир шубҳа урилди: пойлаган бу, ҳозир ҳам пойлаб юради, пойлашни яхши кўради, шундан роҳат олиб юради, номланиши эсимга келмаяпти, бир нима “изм” деган шунақа касал бор, жинси бузуклик, бу ўшанақа, деб ўйладим ва шуни бетига айтдим. “Ўзингиз кўргансиз, пойлаб юрасиз-да, а?, дедим, ҳозир бутимга тортиб юборади деб, шайланиб ҳам турдим. Йўқ Ҳеббим яна худди хингиллашини тўхтатолмагандек, “Нима бўпти?”, деди, кейин ўзини тутиб олди-да, беозоргина “Пойламаганда билмайманми?” деб ғулдиради.

У нимани айтган эди, мен буни сизга атмай, бу-ку – ифлос, лекин сиз нима гуноҳингизга шу гапни эшитишингиз керак?

Энди айтинг, мен шундай одам билан бир жойда ишлайман, шу билан бир ҳаводан нафас оламан. Яна, қаранг, ҳайкал деб ҳаммамизни аҳмоқ қилди, майли, баҳарнав бир гўзални кўрдик, кўзимиз яйрасин, деганда, майли, Ғайрат аканинг гапи, ҳамма нарсадан қиррами, тумшукми ахтаради, лекин Ҳеббимни қаранг, росмана одам шу гапни айтадимиз? Яна хингир-хингир қилади, ҳаммангни боладимми дейди! БўғИлмай бўладими?! БўғИламан-да, ахир, ҳаммага етган тоза ҳаво менга етмаётгандек бўлаверади. Э-э худо, дейман, мени-ку яратибсан, нима қилардинг Ҳеббимни яратиб, дейман, ҳаммани одам қилиб тўратасан, нега буни бунақа бино қилгансан дейман, хунобим ошади, ёзғираман, кейин ёлғиз қолган пайтларим истиғфор айтаман, тавба дейман, шу дунёда борлигимга, эгамнинг ўзи мени Ҳеббимга ўхшатмаганига, тириклигимга одамларга одамга ўхшаб, гўзал, чиройли, сулув, сўлим, моҳитобон, малоҳатли қизларга – бокира фаришталарга мияси айнамаган тўрт мучали бутун, йигитга ўхшаб қарашимга, соппа-соғ одамлигимга шукр қиламан.

Ҳа энди, баъзан бўғиласан-да одам, умр шунақа нарсалар билан ўтиб кетаётганини ўйлаб...